

Dr hab., prof. UEK Magdalena Jelonek  
Katedra Socjologii  
Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie  
Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych  
Uniwersytetu Jagiellońskiego  
03 stycznia 2025

## **Recenzja pracy doktorskiej mgr Sebastiana Moskalskiego pt. „Kapitał kariery studentów i absolwentów socjologii a rynek pracy”**

### **Uwagi wstępne**

Praca pt. "Kapitał kariery studentów i absolwentów socjologii a rynek pracy" wyróżnia się interesującym i nowatorskim podejściem do analizy przygotowania studentów socjologii do skutecznego przejścia z systemu edukacji na rynek pracy. Tematyka ta, choć szeroko dyskutowana w literaturze przedmiotu, często pomijana jest w kontekście specyficznych kierunków studiów, takich jak socjologia. Wybór tej dyscypliny jako przedmiotu analizy jest szczególnie interesujący, ponieważ w debacie publicznej kierunek ten bywa postrzegany jako oferujący ograniczone możliwości rozwoju zawodowego oraz mniejsze szanse na osiągnięcie satysfakcjonującej kariery zawodowej

Autor pracy w sposób systematyczny zbudował ramy teoretyczne, które stanowią solidne podstawy dla części empirycznej badania. W szczególności odwołania do koncepcji kapitałów oraz koncepcji społeczno-poznawczej teorii kariery ukazują szeroką perspektywę badawczą, uwzględniającą różnorodne czynniki wpływające na przygotowanie studentów do wejścia na rynek pracy. Takie podejście umożliwia Autorowi nie tylko analizę zasobów kompetencyjnych studentów, ale także badanie sieci społecznych oraz strategii, które ułatwiają poszukiwanie zatrudnienia i adaptację do dynamicznie zmieniających się warunków rynkowych.

Praca nie tylko skutecznie łączy różne podejścia teoretyczne, ale również dowodzi umiejętności analitycznych Autora w zakresie integracji teorii i praktyki badawczej. Dzięki temu rozprawa dostarcza wartościowego wkładu do wiedzy na temat przejścia między edukacją a rynkiem pracy. Prezentowane wyniki mają znaczenie także dla praktyki edukacyjnej i polityki rynku pracy. Analiza ta może inspirować do dalszych badań nad mechanizmami wspierającymi zawodową mobilność absolwentów kierunków społecznych oraz nad metodami wzmacniania ich kapitału kariery.

Autor wykazuje umiejętność jasnego formułowania myśli oraz precyzyjnego opisu zastosowanych metod badawczych. Mimo tych niewątpliwych zalet, praca nie jest całkowicie wolna od niedoskonałości, które warto wskazać w celu dalszego doskonalenia (o tym poniżej). Do mocnych stron rozprawy bezsprzecznie należy jej uporządkowana struktura oraz precyzja w opisie zastosowanych metod badawczych. Chociaż można podnieść pewne zastrzeżenia dotyczące operacjonalizacji niektórych pojęć, to jednak sam opis procedury pomiarowej jest dokładny i szczegółowy. Na tle innych prac dyplomowych i artykułów naukowych, w których często spotyka się opisy metodologii na dość ogólnym poziomie, praca ta wyróżnia się skrupulatnością w dokumentacji procesu badawczego. Autor zasługuje na pochwałę za dbałość o detale oraz przejrzystość w prezentacji narzędzi i technik badawczych.

Podsumowując, praca "Kapitał kariery studentów i absolwentów socjologii a rynek pracy" stanowi istotny wkład w badania nad transycją z edukacji do zatrudnienia i wyróżnia się nowatorskim podejściem do tematyki. Choć pewne aspekty, takie jak np. dobór próby, mogłyby zostać bardziej doprecyzowane, to ogólny poziom pracy jest zadowalający. Autor wykazał się umiejętnością krytycznego podejścia do literatury, precyzyjnego formułowania wniosków oraz konsekwentnego stosowania metod badawczych, co czyni rozprawę cennym źródłem wiedzy dla badaczy i praktyków zainteresowanych problematyką kapitału kariery.

### **Struktura rozprawy, ogólna wiedza teoretyczna oraz ocena umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej**

Praca liczy 329 stron (nie licząc strony tytułowej oraz załączników) i została podzielona na trzy części. Pierwsza z nich ma charakter teoretyczny i koncentruje się na budowaniu ram analitycznych dla dalszych badań empirycznych. Autor porusza tu szeroką gamę zagadnień związanych z rynkiem pracy i procesami transycji. Z jednej strony, jest to mocna strona pracy, ponieważ czytelnik już na wstępie otrzymuje obszerny przegląd literatury i kontekstu dotyczącego rynku pracy, przejścia z edukacji na rynek pracy, sytuacji absolwentów socjologii, kapitału kariery, kariery zawodowej oraz czynników związanych z gromadzeniem kapitału kariery – pochodzenia zarówno akademickiego, jak i pozaakademickiego. Z drugiej strony, tak szerokie podejście skutkuje pewnym rozproszeniem uwagi i powierzchownością wywodu, co może być postrzegane jako słabość pracy. W pracy doktorskiej oczekuje się bowiem bardziej pogłębionego spojrzenia na wybrane zagadnienie, którym w tym przypadku jest kapitał kariery i wybrane teorie, które go tłumaczą.

Druga część pracy koncentruje się na metodologii oraz wynikach badań ilościowych. Autor precyzyjnie opisuje zastosowane metody badawcze, ukazując dużą dbałość o szczegóły. Analiza ilościowa opiera się na starannie zaplanowanej procedurze badawczej. Opis ten uwzględnia szczegółowe informacje dotyczące operacjonalizacji zmiennych oraz konstrukcji narzędzi pomiarowych, co stanowi istotny atut pracy.

Trzecia część pracy obejmuje badania jakościowe. Autor przedstawia wyniki wywiadów pogłębionych, które dostarczają dodatkowych informacji o mechanizmach budowania kapitału kariery. Niemniej jednak, wyodrębnienie tej części jako odrębnego rozdziału jeszcze bardziej podkreśla tradycyjną dychotomię między metodami ilościowymi i jakościowymi. W idealnej sytuacji, obie metody powinny być wykorzystywane komplementarnie, w ramach triangulacji metodologicznej, aby zwiększyć wiarygodność i głębię interpretacji wyników (por. Flick, 2018). Wywiady jakościowe mogłyby zostać zastosowane do pogłębienia i wytłumaczenia interesujących wyników z części ilościowej, zamiast stanowić odrębną jednostkę analizy.

Optymalnym rozwiązaniem byłoby zatem zbudowanie jednego rozdziału podporządkowanego kluczowym problemom badawczym, w którym odpowiedzi na pytania formułowane byłyby z wykorzystaniem zarówno metod ilościowych, jak i jakościowych. Takie podejście zwiększyłoby spójność analizy oraz pozwoliłoby lepiej uwypuklić powiązania między poszczególnymi wynikami badań (por. Bryman, 2012; Creswell & Creswell, 2022).

Klamrę rozprawy stanowi poprawnie zredagowane wprowadzenie oraz zakończenie. W pierwszym i drugim przypadku brak mi jednak klasycznej struktury, w której autor syntetycznie przedstawia: kontekst teoretyczny oraz konkretne koncepcje będące podstawą do formułowania problematyki badania oraz interpretacji jego wyników, pytania badawcze oraz przyjętą metodologię, udowadniając spójność pomiędzy tymi elementami. Wprowadzenie powinno wyraźniej zaakcentować teoretyczne założenia pracy, jasno sformułować pytania badawcze i uzasadnić dobór metod. Zakończenie natomiast mogłoby bardziej konkluzywnie podsumować wyniki badań.

Do pracy załączone zostały narzędzia badawcze (kwestionariusz oraz scenariusz IDI), a także konspekt autorskiego warsztatu pt. „Projektowanie kariery socjologia”. Podkreślić chciałabym, że projekt warsztatu jest niewątpliwie wartością dodaną pracy i Autor zasługuje w tym przypadku na szczerze uznanie.

Poniżej przedstawiono w sposób punktowy szczegółowe uwagi dotyczące części teoretycznej pracy oraz metodologii badania.

#### **Uwagi dotyczące ram teoretycznych pracy:**

1. Jednym z zauważalnych błędów merytorycznych jest zaklasyfikowanie G. Bakera jako autora wybranych socjologicznych teorii w kontekście pracy i rynku pracy (tabela 1), podczas gdy G. Baker jest ekonomistą, a nie socjologiem. Tego rodzaju pomyłka może wprowadzać czytelnika w błąd i obniżać wiarygodność analizy teoretycznej. Zaleca się poprawienie tego fragmentu poprzez właściwe przyporządkowanie dorobku autora do jego dziedziny naukowej.
2. Część pt. „specyfika współczesnego rynku pracy” wydaje się być nieco przestarzała, nie dotyczy bowiem procesów, które w chwili obecnej są traktowane jako przełomowe z punktu widzenia kariery zawodowej absolwentów uczelni. Współczesny rynek pracy dynamicznie ewoluuje, a czynniki takie jak rozwój technologiczny, w tym przede wszystkim rozwój sztucznej inteligencji (AI) oraz dużych modeli językowych, mają kluczowe znaczenie dla przyszłości zatrudnienia. Technologie te są wymieniane jako te, które w największym stopniu zmieniają sytuację zawodową absolwentów, w tym zapewne także i socjologów (por. Schwab, 2017). Niestety, w tej części pracy pominięto również zmiany o charakterze demograficznym, które mają potencjał tworzenia nowych rynków pracy dla socjologów. Starzejące się społeczeństwa wymagają nowych rozwiązań w zakresie opieki społecznej, polityki senioralnej oraz analiz demograficznych, co otwiera nowe możliwości zawodowe (por. Harper, 2016). Brak odniesienia do tych zmian sprawia, że analiza rynku pracy przedstawiona w rozprawie wydaje się niepełna. Kolejnym pominiętym aspektem jest kontekst prekaryzacji pracy. Autor nie wspomina o tzw. pracy platformianej, która jest jedną z najczęściej wymienianych współcześnie form pracy prekaryjnej w przypadku specjalistów (absolwentów uczelni). Platformy pracy, takie jak Uber czy Upwork, stają się coraz bardziej popularne, również wśród wysoko wykwalifikowanych pracowników. Ich rozwój rodzi nowe wyzwania związane z elastycznością zatrudnienia, bezpieczeństwem socjalnym oraz prawami pracowniczymi.
3. Częstym błędem osób korzystających z danych ELA jest niezrozumienie specyfiki gromadzenia danych o poszczególnych rocznikach absolwentów i konsekwencji analityczno-interpretacyjnych jakie się z tym wiążą. Jest to szczególnie istotne, gdy

analizujemy dane dotyczące sytuacji absolwentów w relatywnie krótkim okresie, tj. do roku od opuszczenia uczelni. Autor także nie ustrzegł się tego błędu. Szczególnie powinniśmy uważać analizując wskaźniki dotyczące bezrobocia i pracy (np. czas poszukiwania pracy etatowej). Zgodnie z definicją ELA „Dla każdego absolwenta, który pracował na umowę o pracę po uzyskaniu dyplomu, ustalana jest liczba miesięcy pomiędzy miesiącem uzyskania dyplomu a miesiącem podjęcia pierwszej pracy na umowę o pracę po dyplomie. Osoby, które nie podjęły pracy na umowę o pracę po dyplomie są pomijane przy wyznaczaniu wartości wskaźnika.”. Oznacza to, że kierunki, po których absolwenci długo poszukują pracy (powyżej roku) nie obniżają wartości wskaźnika. Tym samym, może zdarzyć się sytuacja, że dane prezentowane dla roku po zakończeniu kształcenia będą zupełnie inne niż dane zbierane w dłuższej perspektywie, bo dopiero w dłuższym okresie do wskaźnika doliczone zostaną osoby, które były długotrwale bezrobotne. Innymi słowy, analizując wskaźnik w krótkim okresie możemy dojść do całkowicie błędnych wniosków.

4. Fragment dotyczący kapitałów (ludzki, społeczny, kulturowy, cyfrowy) jest nie w pełni uporządkowany. Autor wymienia/opisuje poszczególne typy kapitałów, jednak nie określa precyzyjnie zależności pomiędzy nimi. Przykładowo, wprowadzając pojęcie kapitału intelektualnego czy cyfrowego należałoby dookreślić przynajmniej dwie kwestie: (1) jak te kapitały mają się do kapitału ludzkiego czy kulturowego, (2) na jakim poziomie definiujemy dane kapitały: czy jest to poziom mikro (cechy jednostki) czy też mezzo lub makro (charakterystyki instytucji, regionu lub kraju). Zwłaszcza, że pojęcia te są względnie nowe (w porównaniu do terminów używanych przez Bourdieu) i odnoszą się raczej do specyficznych wymiarów opisywanego przez niego kapitału. Dodam też, że w kontekście rynku pracy w literaturze anglosaskiej funkcjonuje jeszcze jedno, pominięte w pracy a ważne pojęcie, tj. kapitał zatrudnialności (employability capital) (np. Clark 2017; Tomlinson 2012, 2017).

Nie przekonuje także proste wyróżnienie kapitałów: edukacyjnego, doświadczenia zawodowego, aktywności studenckich, sieci społecznych, zwłaszcza, że pomiędzy tymi pojęciami funkcjonują różne relacje przyczynowe. Przykładowo, doświadczenie zawodowe i aktywności studenckie mogą prowadzić do kumulacji kapitału społecznego (sieci) czy ludzkiego (kompetencje). Są to zatem raczej ścieżki dojścia do danej formy kapitału, a nie sama jego forma. Rodzi to sporo problemów koncepcyjnych, np. podczas formułowania hipotez badawczych. Przykładowo, H4: Osoby, które nie otrzymują żadnego wsparcia finansowego ze strony rodziny [.....]

będą częściej charakteryzować się wysokim poziomem kapitału doświadczenia zawodowego niż osoby, które otrzymują wsparcie [....]. Hipotezę w zasadzie można przeformułować w zdanie: Jeśli studenci nie otrzymują wsparcia od rodziców to częściej pracują. Zdanie jest dość oczywiste i nie wiem czy nadaje się na poważną hipotezę. Zdecydowanie bardziej ciekawe byłoby zbadanie tego jak taka „przymusowa” praca wpływa na szanse zawodowe absolwentów lub ocenę tych szans przez studentów.

Zaskakująca jest także zaprezentowana w pracy definicja kapitału kulturowego w ujęciu Bourdieu („zbiór możliwości, które są dostępne lub mogą się pojawić dla jednostki lub grupy dzięki utrzymywaniu trwałych społecznych koneksji i relacji”). Definicja ta bliższa jest definicji kapitału społecznego (choć i w tym przypadku nie jest w pełni właściwa)). Kapitał kulturowy to zespół zasobów nieekonomicznych (kulturowych), które jednostka posiada i które mogą być wykorzystywane do osiągnięcia przewagi społecznej i ekonomicznej (Bourdieu, 1986). Wypadałoby aby autor wytłumaczył się z tej definicji.

W części teoretycznej i empirycznej brakuje także czynników ważnych dla gromadzenia kapitału kariery, tj. postaw, wartości i motywatorów.

5. Fragment dotyczący teorii kompetencji w kontekście rozwoju zawodowego jest zdecydowanie jednym z najsłabszych punktów pracy. Jego treść wydaje się powierzchowna, fragmentaryczna i pozbawiona solidnych podstaw teoretycznych, które mogłyby stanowić wartość dodaną do całości analizy. Autor opiera się głównie na przypadkowych i niezbyt reprezentatywnych raportach, które nie odzwierciedlają najnowszych trendów badawczych ani aktualnych potrzeb rynku pracy. Krytyka ta jest tym bardziej zasadna, że literatura dotycząca kompetencji, szczególnie w kontekście współczesnych wyzwań zawodowych, jest obecnie wyjątkowo bogata i różnorodna. Warto podkreślić, że dostępne są aktualne opracowania bazujące na rzetelnych badaniach empirycznych, które zostały przygotowane w ramach projektów Narodowego Centrum Badań i Rozwoju (NCBR). Dobrym przykładem jest raport „Kompetencje w gospodarce i na rynku pracy”, który dostarcza kompleksowej analizy dotyczącej oczekiwań pracodawców wobec absolwentów uczelni.

Ponadto fragment ten przyjmuje niezwykle wąską perspektywę w podejściu do kwestii kompetencji, ograniczając się do tradycyjnych ujęć charakterystycznych dla nauk o zarządzaniu. Pomija natomiast szersze spojrzenie obecne w literaturze socjologicznej, psychologicznej czy edukacyjnej, które uwzględniają zarówno aspekty kontekstualne,

jak i dynamiczne procesy związane z kształtowaniem i adaptacją kompetencji w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby rynku pracy.

### **Uwagi dotyczące metodologii badania:**

Mocną stroną pracy jest niewątpliwie porządek i precyzja opisu podejścia metodologicznego, w tym trudności i dylematów badawczych – za to należy pochwalić Autora, rzadko kiedy spotykamy tak detalicznie opisaną procedurę.

Z drugiej strony, najwięcej uwag krytycznych można sformułować właśnie względem szczegółowej warstwy metodologicznej badania. Uwagi te postaram się wypunktować poniżej:

1. Podstawowym problemem analitycznym pracy jest brak precyzyjnego określenia specyfiki populacji oraz próby badawczej, a także sposobu jej realizacji w badaniu ilościowym. Co zaskakujące, kwestia ta nie została w ogóle poruszona w części dotyczącej dylematów badawczych, mimo że stanowi jeden z kluczowych wyzwań metodologicznych opracowania. Przede wszystkim nie jest jasne, do kogo autor chce odnosić swoje wnioski – czy dotyczą one wszystkich studentów socjologii w Polsce, czy jedynie studentów z wybranych uczelni. Taki brak jednoznaczności rodzi poważne wątpliwości co do zakresu uogólnień, jakie mogą być formułowane na podstawie wyników badań.

Autor wydaje się mieć trudności z określeniem charakteru próby. Z jednej strony sugeruje, że była to próba celowa, z drugiej zaś wspomina o próbie opartej na dostępności. Takie niekonsekwencje wynikają najprawdopodobniej z nieprecyzyjnego zdefiniowania populacji. Jeśli za populację uznamy wszystkich studentów badanych uczelni (co wydaje się najbardziej bezpiecznym rozwiązaniem), a ankieta została skierowana do wszystkich studentów tych uczelni, to badanie mogłoby zostać zaklasyfikowane jako populacyjne. Jednak w toku realizacji badania, jak to często bywa w badaniach sondażowych, nie udało się zgromadzić kompletnych danych, co wymagałoby jasnego określenia stopnia realizacji próby.

W związku z tym autor powinien był dokładnie przedstawić, jaka część studentów została faktycznie przebadana na każdej z uczelni oraz w jaki sposób rozkłady kluczowych cech próby różnią się od rozkładów w populacji. Tego rodzaju analiza porównawcza pozwoliłaby na ocenę reprezentatywności próby i umożliwiła podjęcie

decyzji dotyczącej ewentualnych korekt, takich jak zastosowanie wag poststratyfikacyjnych. Takie podejście jest standardem w badaniach ilościowych i pozwala na minimalizowanie wpływu błędów wynikających z niepełnej realizacji próby. W chwili obecnej nie wiemy czy autor może uprawomocnić swoje wnioski jako odnoszące się do szerokiej populacji studentów socjologii. W rezultacie interpretacje wyników powinny zostać ograniczone do opisów dotyczących jedynie tych osób, które faktycznie wzięły udział w badaniu. Pominięcie tego aspektu prowadzi do ryzyka nadinterpretacji danych i sugerowania uogólnień, które nie mają wystarczającego uzasadnienia metodologicznego.

2. Sztuczne wyróżnienie dwóch poziomów każdego z kapitałów: wysokiego i niskiego niestety powoduje utratę szczegółowych informacji o zróżnicowaniu w obrębie grupy posiadającej wysoki poziom kapitału (2 do 4 punktów). Sztuczność tego podziału jest widoczna także przy tworzeniu ogólnego indeksu kapitału kariery. Na indeksie tym wysoki poziom występuje bardzo rzadko wśród studentów UJ, podczas gdy na subindeksach cząstkowych UJ zajmuje czołową pozycję. Świadczy to o tym, że albo studenci UJ specjalizują się w konkretnych podkapitałach, albo poziom niski, przeciętny, wysoki został bardzo arbitralnie ustalony.
3. Każdy z indeksów kapitałów ma charakter kumulatywny, tj. dotyczy doświadczeń badanego od początku studiów, a zatem, wraz z każdym kolejnym rokiem studiowania wzrasta szansa badanego na większą liczbę punktów w indeksie. W związku z tym, że rozkład poszczególnych roczników studentów w uczelniach różnił się od siebie, to aby zachować możliwość sensownego porównania wyników każdorazowo należałoby kontrolować rok studiów, czego Autor nie zrobił. Wyniki zatem mogą być obciążone.
4. Prezentacja wyników w części ilościowej pozostawia wiele do życzenia, gdyż jest zbyt pobieżna, a przez to dla czytającego może być męcząca. W obecnej formie brakuje klarownej narracji prowadzącej czytelnika przez najważniejsze ustalenia badawcze oraz ich implikacje. Duża część tabel i szczegółowych zestawień danych mogłaby zostać przeniesiona do aneksu metodologicznego. Takie rozwiązanie pozwoliłoby na bardziej przejrzyste i zrozumiałe przedstawienie wyników w głównej części pracy, koncentrując się na ich interpretacji i powiązaniu z wcześniej omawianymi teoriami oraz założeniami badawczymi.

Niestety, w prezentacji wyników zabrakło również kontroli wpływu zmiennych trzecich, które mogłyby istotnie wpływać na analizowane zależności. Szczególnie istotne byłoby uwzględnienie zmiennych pozwalających na kontrolę różnic pomiędzy

próbkami studentów z poszczególnych uczelni. Bez tego typu analiz trudno jednoznacznie ocenić, na ile obserwowane różnice są wynikiem rzeczywistych zjawisk, a na ile wynikają z różnic w strukturze próby lub innych czynników kontekstowych.

Kolejnym poważnym problemem jest stosowanie procentowania na bardzo małych podstawach, jak np. w przypadku danych dotyczących grup złożonych z zaledwie sześciu studentów. Tego typu podejście jest metodologicznie wątpliwe, ponieważ wyniki uzyskane na tak małych próbach są niestabilne i podatne na przypadkowe odchylenia. Prezentowanie takich danych w formie procentowej może prowadzić do błędnych interpretacji i wprowadzania czytelników w błąd co do rzeczywistej skali zjawisk.

5. Autor interpretuje/ porównuje odchylenie standardowe bez odniesienia do średniej empirycznej poszczególnych zmiennych (np. jako współczynnik zmienności), co może doprowadzić go do pochopnych wniosków.
6. Przyszłości proponuję wykorzystać bardziej zaawansowane narzędzia analityczne, takie jak PCA w przypadku konstrukcji skal czy analiza ścieżkowa do określenia zależności przyczynowych pomiędzy zmiennymi i kontroli wpływu dodatkowych zmiennych.
7. W pracy pojawia się także szereg stwierdzeń, z którymi jako metodolog nie mogę się zgodzić, np. s. 120 „Nieodłącznym elementem badań ilościowych jest formułowanie hipotez” (w badaniach ilościowych eksploracyjnych nie formułujemy hipotez), s. 139 „W przypadku metody ilościowej wyróżnić możemy takie techniki, jak między innymi: kwestionariusz papierowy (PAPI), kwestionariusz telefoniczny (CATI) [...]” (CATI - Computer-Assisted Telephone Interviewing to technika realizacji wywiadu, a kwestionariusz w jej przypadku jest narzędziem badawczym), s. 234 „postanowiono tę hipotezę odrzucić” (mowa o H1) (nie mamy podstaw do odrzucania hipotez alternatywnych, odrzucamy jedynie hipotezę zerową przyjmując hipotezę alternatywną. W tym przypadku po prostu nie było podstaw do przyjęcia H1), s. 252 „[...] badania jakościowe często obejmują niewielkie próby badawcze, co ogranicza możliwość uogólniania wyników na całą populację” (uogólnianie wyników nie wynika tylko z małych prób, ale przede wszystkim ze strategii doboru nielosowego, przy próbie nielosowej jej zwiększanie niekoniecznie będzie poprawiać jakość wnioskowania).

8. Mając w pamięci przegląd teoretyczny, w tym teorię Bourdieu i Giddensa miałam wielką nadzieję na poruszenie w analizach wątku konwersji kapitałów (w części ilościowej lub jakościowej), niestety ten element został w zasadzie pominięty.
9. Część jakościową zdecydowanie lepiej się czyta niż część ilościową, choć – jak wspomniano wcześniej – praca zyskałaby, gdyby obie części zostały połączone i mocniej podporządkowane odpowiedziom na główne pytania badawcze. Takie połączenie pozwoliłoby na lepsze ukazanie spójności analizy oraz bardziej kompleksowe odniesienie się do założeń badawczych. Warto także zastanowić się nad zestawieniem próby jakościowej z ilościową w kontekście populacji, o której chcemy w pracy wnioskować – czy chodzi o absolwentów i studentów socjologii ogółem, czy też o wybrane kierunki na konkretnych uczelniach. Tego rodzaju podejście mogłoby pomóc w precyzyjniejszym sformułowaniu wniosków. Mimo wyraźnych zalet, część jakościowa miejscami pozostawia niedosyt, ponieważ brakuje w niej pogłębień omawianych zagadnień. Niektóre kwestie zostały potraktowane dość powierzchownie, co ogranicza ich analityczny potencjał. Taki stan rzeczy może wynikać częściowo z konstrukcji scenariusza wywiadu, który zdaje się być zdominowany przez pytania zamykające (formułowane w formie „czy”). Tego rodzaju pytania, choć przydatne na etapie eksploracji, mogą ograniczać możliwość uzyskania pogłębionych, narracyjnych odpowiedzi, które są kluczowe dla badań jakościowych. W przyszłości warto unikać także zadawania badanym pytań badawczych wprost z prośbą o formułowanie odpowiedzi. Takie podejście przenosi odpowiedzialność za analizę na respondentów, podczas gdy to analityk – na podstawie historii życia badanego, zastosowanych technik pogłębiających (w tym projekcyjnych) oraz wsparcia teorii – powinien formułować odpowiedzi na pytania badawcze. Wykorzystanie bardziej otwartych pytań oraz pogłębiających technik (tzw. probing) mogłoby znacząco zwiększyć wartość analizy i dostarczyć bardziej wnikliwych interpretacji. Podsumowując, część jakościowa stanowi interesujący element pracy, jednak – w mojej opinii - jej potencjał analityczny nie został w pełni wykorzystany. Zastosowanie bardziej otwartych technik badawczych, unikanie pytań zamykających oraz silniejsze osadzenie wyników w kontekście wcześniejszych analiz ilościowych i teoretycznych mogłoby przyczynić się do zwiększenia spójności i głębi całej pracy.

## **Redakcja rozprawy oraz zapis bibliograficzny**

Zasadniczo rozprawa została poprawnie zredagowana; nie dopatrzyłam się także wielu błędów stylistycznych, gramatycznych i interpunkcyjnych. Praca cechuje się przejrzystością wywodu, co wpływa pozytywnie na jej odbiór. Styl autora jest klarowny, co pozwala na łatwe śledzenie argumentacji i logicznego toku rozumowania. Podsumowując, pod względem językowym i stylistycznym praca jest na akceptowalnym poziomie, a jej ewentualne niedociągnięcia (np. edycyjne) mają charakter marginalny i nie wpływają na ogólną ocenę jakości rozprawy. W przyszłości rekomendowałabym oddzielenie od głównej bibliografii (pozycje naukowe) tekstów popularnonaukowych, tj. raportów czy poradników.

## **Konkluzja**

Pan magister Sebastian Moskalski przedstawił oryginalną i interesującą analizę procesu gromadzenia kapitału kariery studentów kształcących się na kierunku socjologia na różnych polskich uniwersytetach. Autor charakteryzuje się znajomością literatury przedmiotu, co stanowi solidną podstawę teoretyczną dla przedstawionych badań empirycznych. W swojej rozprawie, Pan Sebastian Moskalski przedstawił własne podejście metodologiczne (konceptcja pomiaru oraz tworzenia indeksów) oraz przetestował je w ramach badań empirycznych. Na podstawie przeprowadzonej analizy sformułował ciekawy konspekt autorskiego warsztatu pt. „Projektowanie kariery socjologa” – praca może zatem nieść za sobą pozytywne konsekwencje praktyczne.

Pomimo pewnych niedociągnięć pracy, takich jak ograniczenia metodologiczne związane z reprezentatywnością próby oraz braki w szczegółowej analizie, które zostały scharakteryzowane w recenzji, przedstawioną rozprawę oceniam pozytywnie. Na podstawie przedstawionej opinii stwierdzam, że praca spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim, przewidziane przez obowiązujące w tym względzie aktualne przepisy (tj. art. 187 ust. 1-3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce) i może stanowić podstawę do nadania jej Autorowi stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie nauki socjologiczne.

## Bibliografia:

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Clarke, M. (2017). Rethinking graduate employability: the role of capital, individual attributes and context, *Studies in Higher Education*, 43(11), pp. 1923-1937.
- Creswell, J.W. & Creswell, J.D. (2022). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. SAGE Publications (6th edition).
- Flick, U. (2018). *Designing Qualitative Research*. <https://doi.org/10.4135/9781529622737>
- Harper, S. (2016). *How Population Change Will Transform Our World*. Oxford University Press.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Business.
- Tomlinson, M. (2012). Graduate employability: A review of conceptual and empirical themes, *Higher Education Policy*, 25, pp. 407–431.
- Tomlinson, M. (2017). Forms of graduate capital and their relationship to graduate employability. *Education and Training*, 59(4), pp. 338-352.